

00-478 Warszawa, Al. Ujazdowskie 4,  
tel. 21-36-69

Hanna LEWICKA

**MUZEA, ARCHIWALIA, ZBIORY  
MUSEUMS, ARCHIVES, COLLECTIONS**

**NAJSTARSZE ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW  
BOTANIKI W ZBIORACH BIBLIOTEKI  
JAGIELLOŃSKIEJ ORAZ BIBLIOTEKI  
KAPITUŁY KRAKOWSKIEJ NA WAWELU**

**The oldest sources for the history of Polish  
botany in the collections of the Jagiellonian  
Library and the Cracow Capitular Library**

Bogactwo rękopisów i starodruków zachowanych w bibliotekach Krakowa jest świadectwem wielowiekowej świetności tego miasta jako ośrodka rozwoju literatury, sztuki i nauki naszego kraju.

Szczęśliwy zbieg okoliczności sprawił, że mimo niespokojnych przemian dziejowych przetrwały do dzisiejszego dnia zasoby Biblioteki Jagiellońskiej, należącej do najstarszych książnic uniwersyteckich na świecie, a także Biblioteki Kapituły Krakowskiej na Wawelu, sięgającej swymi początkami XI w. W zbiorach tych bibliotek zachowało się wiele dokumentów ilustrujących powstanie i rozwój wiedzy naukowej o roślinach na terenie Polski.

W Uniwersytecie Krakowskim, utworzonym w 1364 r., ukształtowały się początki wielu dziedzin nauki polskiej, m.in. botaniki rozwijającej się w ścisłym związku z medycyną i farmacją. Profesorowie medycyny, promowani na ogół w uniwersytetach włoskich (od XVI w. – w krakowskiej uczelni), przywozili do Krakowa rękopisy treści medycznej, które służyły im w praktyce lekarskiej oraz w czasie prowadzenia zajęć ze studentami (Skulimowski 1962). Wiadomości o roślinach (razem z informacjami o zwierzętach i minerałach) zawarte były w spisach leków prostych czyli tzw. simplicia, zestawianych w formie osobnych rozdziałów ksiąg lekarskich. Manuskrypty te, sporządzane na pergaminie lub papierze, często bardzo pięknie iluminowane, powstawały na ogół w skryptoriach Europy zachodniej, na terenie Włoch, Niemiec i Francji, i – jak większość dokumentów nauki średniowiecznej – pisane były po łacinie (Rostafiński 1900).

Początki polskiej naukowej nomenklatury botanicznej zrodziły się w toku użytkowania tych ksiąg przez lekarzy, którzy zapisywali w nich polskie ludo-

we nazwy roślin, stosowane na naszych ziemiach od najdawniejszych czasów. Zapiski te mają charakter jednowyrazowych polskich glos lub łacińsko-polskich słowniczków nazw roślin, zamieszczanych w tekście lub na marginesach rękopisów, a także pierwszych drukowanych ksiąg (inkunabulów).

Jak podkreśla W. Szafer (1964), przemiana łacińskiej nomenklatury botanicznej na polską dokonała się głównie w Krakowie, w ciągu XV w.

**STOPIEŃ ZBADANIA ŹRÓDEŁ**

Wybitny botanik i historyk nauki Józef Rostafiński, w toku swych studiów nad początkami nauki o roślinach w naszym kraju, zbadał średniowieczne źródła znajdujące się pod koniec XIX w. na ziemiach polskich, m.in. w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Kapituły Krakowskiej na Wawelu. Wyniki swoich studiów przedstawił w pomnikowej pracy „Średniowieczna historia naturalna” (Rostafiński 1900 a), uwzględniającej około 11 tysięcy polskich nazw pochodzących z 34 źródeł polskich i zagranicznych. Praca ta, świadcząca o szerokiej wiedzy autora z zakresu botaniki, historii kultury i językoznawstwa, jest od blisko stu lat niezastąpionym źródłem wiadomości na temat najwcześniejszego etapu rozwoju polskiej botaniki, a w szczególności naukowej nomenklatury botanicznej.

Manuskrypty przyrodniczo-medyczne zachowane w Krakowie były w późniejszych latach analizowane przez uczonych różnych dyscyplin: badaczy dziejów filozofii, bibliografów, historyków, historyków nauki i językoznawców. Szczególnie wiele publikacji poświęcono dziejom książki średniowiecznej oraz rękopisom zawierającym traktaty z zakresu filozofii przyrody.

Na tle tej stosunkowo bogatej literatury, piśmiennictwo z zakresu historii nauk przyrodniczych jest uderzająco skromne, obejmuje bowiem od czasów Rostafińskiego jedynie dwie większe publikacje: opracowanie A. Bednarskiego (1939) zawierające wykaz średniowiecznych rękopisów medycznych zachowanych m.in. w Bibliotece Jagiellońskiej, oraz prace E. Wierzbickiej (1964, 1965), która przedstawiła próbę oceny poziomu polskiej wiedzy botanicznej wieków średnich.

Celem niniejszego przeglądu jest zestawienie materiałów rękopiśmiennych zawierających wiadomości o roślinach, znajdujących się obecnie w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej oraz Biblioteki Kapituły Krakowskiej na Wawelu.

## BIBLIOTEKA JAGIELLOŃSKA

## REKOPISY

W ogromnym, liczącym ponad 15 tys. pozycji, zbiorze manuskryptów Biblioteki Jagiellońskiej znajduje się co najmniej 39 rękopisów treści medycznej zawierających informacje o roślinach (nazwy roślin, wiadomości o ich własnościach leczniczych oraz pierwsze dane o florze polskiej). Rękopisy te, powstałe w latach ok. 1300–1500, podzielić można na dwie grupy.

Pierwsza obejmuje kopie dzieł autorów starożytnych i średniowiecznych, na podstawie których prowadzono wykłady w uniwersytetach; np. „Canon” Avicenny, „De simplicibus medicinae” Mesue’a, „Historia naturalis” Pliniusza, „Liber pandectarum medicinae” M. Silvaticusa. Księgi te, przepisane niezwykle starannie, zawierające często ozdobne inicjały, należą nierzadko do prawdziwych dzieł sztuki iluminatorskiej, jak np. kopia pracy „De natura rerum libri XX” Thomasa Cantipratensis (rkps 794), sporządzona prawdopodobnie na terenie Czech w XIV w., ozdobiona pięknymi inicjałami oraz rycinami roślin i zwierząt.

W skład drugiej, znacznie obszerniejszej grupy wchodzi rękopisy złożone z wielu traktatów, na ogół fragmentów dzieł starożytnych i średniowiecznych opatrzone późniejszymi komentarzami, oraz kompilacje recept i leków prostych, sporządzone przez różnych lekarzy. Rękopisy te, wykonane znacznie mniej starannie, wykazują ślady częstego używania, czego dowodem są różnojęzyczne glosy zapisane na marginesach.

Szczegółowe studia historyków książki pozwoliły na ustalenie miejsca powstania, nazwisk skryptorów, a często również – nazwisk kolejnych właścicieli poszczególnych kodeksów. Z ustaleń tych wynika, że wcześniejsze rękopisy (XIV w., początek XV w.) powstawały na zachodzie Europy (głównie we Francji, Niemczech i Włoszech), natomiast manuskrypty pochodzące z drugiej połowy XV w. często sporządzane były w Krakowie.

Do najbardziej interesujących należy rękopis „Antidotarium simplicium” (nr 777), w którym znajduje się notatka lekarza Jana Welsa zatytułowana „Radices colligende in Mayo, Luna existente in signo terreo, cum bonis aspectibus [1490–1493]”. Zawiera ona spis 69 gatunków roślin występujących w okolicach Krakowa (Rostafiński 1886).

## INKUNABUŁY

Biblioteka Jagiellońska posiada bogaty zbiór inkunabułów tzn. druków wydanych przed 1500 r. Na księ-

gobiór przyrodniczy składa się 16 tytułów (56 egzemplarzy), wydanych w oficynach drukarskich zachodniej Europy: Francji, Niemiec, Szwajcarii i Włoch. Większość z nich służyła do nauczania podstaw nauk przyrodniczych w czasie wykładów medycyny w Uniwersytecie Krakowskim np. „Canon” Avicenny (różne wydania z końca XV w., łącznie 13 egzemplarzy), „Historia naturalis” Pliniusza (7 egzemplarzy), „Liber pandectarum medicinae” Mathaeusa Silvaticusa (4 egzemplarze) itd. O częstym używaniu ich przez profesorów i studentów świadczą liczne notatki na marginesach, pisane najczęściej po łacinie; zapiski w języku polskim należą do rzadkości; odnaleziono je w 9 egzemplarzach, spośród których 5 opracował Rostafiński.

BIBLIOTEKA KAPITUŁY KRAKOWSKIEJ  
NA WAWELU

Biblioteka Kapituły Krakowskiej na Wawelu należy do najstarszych w Polsce, jej powstanie wiązało się z utworzeniem szkoły katedralnej sięgającej początkami XI w. (najwcześniejszy z zachowanych katalogów nosi datę 1110). Zbiory Biblioteki obejmują 228 rękopisów, głównie teologicznych, oraz 282 inkunabuły.

Józef Rostafiński odkrył tutaj jeden z najważniejszych dokumentów średniowiecznej botaniki, rękopis „Incipit Antibolomenum Benedicti Parthi” (1472) (rkps nr 225), zachowany do dzisiejszego dnia. Jest to obszerny słownik nazw roślin, zwierząt, minerałów, pokarmów i sprzętów aptekarskich zawierający ok. 2 tysiące wyrazów zapisanych w językach: łacińskim, niemieckim, greckim, arabskim, tureckim, włoskim i polskim. W spisie tym znajdują się nazwy dla 523 gatunków roślin.

W myśl hipotezy Rostafińskiego autorem manuskryptu był Jan Stanko (ok. 1430–1493) – kanonik Kapituły Krakowskiej, a zarazem lekarz Kazimierza Jagiellończyka, prowadzący prawdopodobnie wykłady z simpliciorum w Uniwersytecie Krakowskim (Rostafiński 1900 a).

Śród materiałów interesujących z botanicznego punktu widzenia znajduje się ponadto słownik łacińsko-polski Piotra z Uścia (rkps nr 223) zawierający ok. 30 polskich nazw roślin.

Dokumentami interesującymi z punktu widzenia botaniki i farmacji są recepty, zapisane w języku polskim na wewnętrznych wyklejkach okładek dwóch inkunabułów treści teologicznej i filozoficznej: „Quadragesimale” [Lyon, Guill. Balsarin?, 1490] oraz „Questiones super Aristotelis libros De coelo et

mundo" (Wenezja, Hieronymus Surianus, 1497). Recepty zawierają wiele polskich nazw roślin.

### PERSPEKTYWY BADAWCZE

Bogate źródła rękopiśmienne znajdujące się w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Kapituły Krakowskiej na Wawelu przynoszą niezwykle cenne, bo najwcześniejsze informacje na temat początków polskiej medycyny, farmacji oraz botaniki.

Materiały te nigdy nie były przedmiotem szczegółowych analiz historyków botaniki i farmacji; studia Rostańskiego objęły tylko polskie nazewnictwo roślin, z pominięciem treści rękopisów. Analiza wiadomości przyrodniczych, zawartych w tych kodeksach, może przynieść wiele wiadomości na temat poziomu wiedzy o roślinach w XIV i XV w, gatunków stosowanych w lecznictwie na terenie Polski, wreszcie przyczynić się może do odkrycia nieznanych dotąd z imienia polskich lekarzy zasługujących na miano botaników.

„Średniowieczna historia naturalna” Józefa Rostańskiego, wydana ponad dziewięćdziesiąt lat temu, zasługuje na nowoczesną reedycję uwzględniającą osiągnięcia współczesnej nauki. Praca, którą pod koniec XIX w. mógł wykonać jeden uczony o wszechstronnych zainteresowaniach, wymaga dzisiaj studiów interdyscyplinarnych, w których konieczny byłby udział historyków botaniki, farmacji, medycyny, a także językoznawców i historyków kultury.

### LITERATURA

- [1] BEDNARSKI A. 1939. Materiały do dziejów medycyny polskiej. Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Przyrodniczo – Matematycznych 1: 25–108.
- [2] ROSTAŃSKI J. 1886. Jana Welsa zapiska treści lekarskiej, zarazem najdawniejszy przyczynek do flory Krakowa. Z rękopisu XV wieku. *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności* 14: 1–43.
- [3] ROSTAŃSKI J. 1900. Medycyna na Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku. Szkic źródłowy i krytyczny. Kraków, Druk W. L. Anczyca i S-ki, ss. 96, nlb.2.
- [4] ROSTAŃSKI J. 1900. Średniowieczna historia naturalna. Symbola ad historiam naturalem mediae aevii. Kraków, Nakł., Druk. UJ. Cz. 1; ss. XXII, 606; Cz. 2: ss. 352, tabl. I–IV.
- [5] SKULIMOWSKI M. 1962. Medycyna w Uniwersytecie Jagiellońskim do reform Kołłątaja (1364–1779). *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, Ser. B, 6: 3–34.
- [6] SZAFER W. 1964. Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Uniwersytet Jagielloński – Wydawnictwa Jubileuszowe T XIX, Kraków 1964, ss. 170.

[7] WIERZBICKA E. 1964. Botanika w Polsce w średniowieczu (do końca XV wieku). Część I. *Wiadomości Botaniczne* 8(1): 79–92.

[8] Wierzbicka E. 1965: Botanika w Polsce w średniowieczu. Część II. *Wiadomości Botaniczne* 9(2): 133–148.

Alicja ZEMANEK

## OGRODY BOTANICZNE I ARBORETA BOTANIC GARDENS AND ARBORETA

### OCHRONA RZADKICH I GINĄCYCH GATUNKÓW ROŚLIN NA TERENIE ŁOTWY ORAZ W UPRAWACH ZACHOWAWCZYCH OGRODU BOTANICZNEGO ŁOTEWSKIEJ AKADEMII NAUK W SALASPILS

The conservation of rare and threatened species in the Latvia and in the collection of the Botanical Garden of the Latvian Academy of Sciences in Salaspils

Szata roślinna Łotwy uległa silnym przekształceniom w wyniku wielowiekowej działalności agrarnej człowieka. Zachowały się jednak fragmenty naturalnych fitocenoz na wrzosowiskach typu atlantyckiego, na podmokłych łąkach nadmorskich ze słonoroślami oraz fragmenty atlantyckiego boru bagiennego, wykształconego na torfowiskach. Zasoby florystyczne Łotwy określa się na około 1400 gatunków roślin kwiatowych. Przeważają tu gatunki niżowe co jest charakterystyczne dla pogranicza stref roślinności środkowoeuropejskiej oraz środkoworosyjskiej [2, 10]. Dużym bogactwem florystycznym odznaczają się zwłaszcza torfowiska, które zajmują ponad 20% powierzchni kraju i pełnią szczególną rolę w zachowaniu korzystnego bilansu wodnego tego obszaru. Znaczny udział we wspomnianych zbiorowiskach mają gatunki chronione oraz rzadkie i wymierające na terenie Łotwy. Niestety, wraz z całymi ekosystemami są one w najwyższym stopniu zagrożone wskutek postępującej zmiany stosunków hydrologicznych oraz nasilającej się chemizacji środowiska.

Ochrona przyrody na Łotwie ma bogatą tradycję. Już w 1912 roku założono tu jeden z pierwszych rezerwatów „Mericsala”, a trzy dalsze „Slitere”, „Griņu” i „Krustalni” utworzono w latach późniejszych [3, 4]. W latach 1939–1965 całkowicie przerwano wszelkie działania na rzecz ochrony przyrody. W okresie tym nasilały się niekorzystne następstwa an-